

Petrželka, Josef

Vztah duše a božstva u Platóna

Religio. 1998, vol. 6, iss. 2, pp. [157]-166

ISSN 1210-3640 (print); ISSN 2336-4475 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/124851>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Vztah duše a boha u Platóna

Josef Petrzelka

Duše je jedním z hlavních témat Platónova zkoumání. Přitom se u něj nesetkáme jen s „psychologií“ v dnešním slova smyslu, ale problematika duše zasahuje také do nauky o společnosti, do noetiky, a obzvláště v pozdějších dílech i do ontologie. Platón pojímá duši jako jsoucno, které řídí a ovládá všechno tělesné (lidské tělo i celý hmotný svět). Přitom duši přiznává schopnost reflexe vlastního působení, duše tedy nese odpovědnost za hmotný svět, ale také za svůj vnitřní stav. Při řízení světa i při uspořádání sebe sama se duše má řídit božským vzorem. Platón si vytváří vlastní představu boha, která se liší od tradičních mytologických představ. Když se v jeho dialozích někdy objevují mytologičtí bohové (dialogy *Faidros*, *Filébos*), jsou jen symbolem pro filosofický pojem boha. Základní atributy tohoto boha vyjdou najevo při úvaze o vztahu duše k bohu.

Úvaha prozkoumá jak individuální duši lidského těla, která se musí vyrovnat se svým spojením s tělem a ochránit sebe před službou tělesnosti, tak i duši, jež řídí celý svět podle božského určení. V prvním případě bude řeč především o duši sestávající ze tří částí, ve druhé části se setkáme s pojmem „duše světa“.

Individuální lidská duše a bůh

Individuální lidskou duší se Platón zabývá především v *Ústavě* a dále ve *Faidrovi* a *Timaiovi*, kde se ovšem ve výkladu objevuje více mytických prvků, takže tyto texty nemůžeme pojímat doslovně. V podstatném se ale všechny tři dialogy shodují: duše, která přebývá v lidském těle, má tři části, dělí se na tři složky – rozum (*logistikón*), vznětlivost (*thymos*) a žádostivost (*epithymétikon*). Každá z nich má zvláštní funkci. Žádoucí stav v duši, kdy rozumová složka vládne duši a vznětlivá jí pomáhá řídit složku žádavou, aby příliš nezesílila, nazývá *Ústava* spravedlností. Z tohoto hodnocení vidíme, že Platón uchopuje duši z mravního hlediska. Mravní charakter si podržuje i dělení duše ve *Faidru*, avšak nově se tu objevuje vztah této duše k bohu.

Složená lidská duše je popsána obrazem spřežení dvou koní s vozatajem. Duše bohů mají stejnou „strukturu“, avšak všechny složky v nich jsou dokonalé, takže nemůže dojít ke konfliktu mezi rozumem a nižšími částmi. (*Faidros* 246a) To znamená, že v duši boha je skutečně vládla rozumu.

Lidská duše se božskému blíží svým příklonem ke krásě, moudrosti, dobru. Aby tyto věci spatřila, následuje (mytologické) bohy v jejich cestách uvnitř nebes. Ovšem při výstupu na vrchol nebeské klenby, kdy se bohové

destávají mimo náš svět, do říše idejí, už ne každá duše dokáže jít cestou boha. Rozum, který jako vozataj celou duši vede ve stopách bohů a touží pohlédnout na ideje, je neposlušností nižších složek odváděn od nazírání idejí a musí udržovat nebo obnovovat řád v duši samotné. (*Faidros* 246d-47e) Především bojuje s žádostivostí, která sleduje vlastní cíle (tělesné uspokojení), a tím brání a znemožňuje rozumu udržet se na cestě boha. Pokud toto znepokojuvání nejnižší složkou zcela rozumu zabrání následovat boha na cestě k idejím, duše klesá z místa, v němž může přímo nahlížet ideje, a vstupuje do lidského těla. (*Faidros* 248a-d) Jejím cílem potom je návrat do původního, přirozeného stavu. Toho nejnázne a nejdříve dosáhne filosof. (248e-249a)

Božský způsob života je vzorem, cílem a nedostižným ideálem pro lidskou duši. Duše, přesněji její vůdce rozum, chce napodobit pohyb bohů, protože jen tak může dospět ke své „potravě“, kterou nachází v nazírání idejí. Ty jsou přístupné pouze rozumu, jsou předmětem pravdivého vědění a mají také přívlastek „božské“ (*theion*). (*Faidros* 247c-d) K božskému se tedy vztahuje pouze rozumová část duše. Rozum Platón vyzvedl natolik nad ostatní složky duše, že veškerá její činnost by vlastně měla směřovat k uspokojení pouze rozumové touhy – poznání idejí. Žádostivost je nahlížena jenom z toho hlediska, že překáží rozumové činnosti, tj. filosofii, a působení vznětlivosti je omezeno na to, že poslouchá rozum a pomáhá mu v jeho boji se žádostivostí. (*Faidros* 253e-254c)

Rozum jako jediná část duše, která má vztah k božskému, tu podobně jako v *Ústavě* vykonává „vládnoucí“ funkci v duši. Na rozdíl od *Ústav*y tento dialog zdůrazňuje skutečnost, že vláda rozumu v duši není samoučelná (jako tomu bylo v *Ústavě*, kde takový stav byl spravedlností v duši), nýbrž směřuje k účelu rozumu, jímž je poznání idejí. Takže úkol udržet v duši vnitřní řád je podřízen touze rozumu poznat ideje. Jedině toto poznání totiž udržuje duši v jejím přirozeném stavu, a tím i v blízkosti božského prvku. Bůh, v němž rozum vládne bez jakéhokoliv odporu, je pro lidský rozum vzorem a ukazatelem cesty. Nižší části lidské duše se přímo k bohu nevztahují.

Ještě větší souvislost rozumu s božským a jeho zásadní protiklad vůči nižším složkám duše líčí Platón v časově posledním z těchto tří dialogů, v *Timaiovi*. Smrtné bytosti jsou zde vytvořeny ze dvou částí: rozumnou část duše, která je nazvána „božskou“, dodal nejvyšší tvůrce,¹ vytvořil ji stejným postupem jako celou duši světa (to popisuje Platón dříve). Nižší

1 Tento „tvůrce“ je jediným nestvořeným bohem. Jeho činnost spočívá v tom, že uspořádává celý svět podle rozumu. Platónova terminologie ovšem není jednoznačná. Používá pro jeho označení několik termínů, které Novotný překládá jako „stavitel“, „tvůrce“, „bůh“.

bohové, které také stvořil nejvyšší tvůrce, utvořili těla z pěti živlů a do těl vložili „kruhovitě pohyby nesmrtelné duše“.² (*Timaios* 42e-43a) K tomu přidělali smrtelný druh duše, který má v sobě silné stavy vycházející z nutnosti. (*Timaios* 69d) Tato část duše představuje procesy, které probíhají v samotném těle, řekli bychom snad „fyziologické procesy“, do nichž nemůžeme vědomě zasahovat. Do této části duše nedali bohové téměř nic dobrého, nýbrž: „rozkoš, největší vnadidlo zla, potom strasti, zaplašovatele všeho dobrého, dále pak smělost a strach, dva nerozumné rádce, i hněv, hluchý k domluvám, i naději, již lze snadno svést...“ (*Timaios* 70d) Náleží sem také smyslové vnímání a láska. To všechno umístili tvůrci do hrudi a žaludku a oddělili šjíj od hlavy, aby tělesnou duší nebyl dotčen božský rozum. Pak se ukázala jedna část přirozeně lepší, druhá horší, proto bohové část lepší, účastnou mužnosti a prudkosti, řevnivou, posadili mezi bránici a šjíj, „aby jsouc poslušna rozumu společně s ním násilím zdržovala rod žádostí“ (69e-70a)

Nejnižší složkou duše je část chtivá pokrmů a nápojů a tělesných potřeb. Bohové ji umístili mezi bránici a krajinu pupeční, vytvořivše na veškerém tomto místě jakoby žlab pro výživu těla. Tam tuto část „spoutali jako divoké zvíře, které však jest nutno živiti ve prospěch celku, s nímž souvisí, ač má-li se pokolení smrtelné udržovati“ (70d-e)

Ve složení duše se odráží to, že člověk je spojením části živočišné a božské, kterou představuje jeho rozum. Celá duše se má starat jak o tělesné přežití, tak i o řádný život, po němž by nesmrtelný rozum vystoupil z kruhu inkarnací a vrátil se do „příbytku své příbuzné hvězdy“ (*Timaios* 42b). Duše by měla působit jednotně a celá by měla vést nejlepší část člověka, jeho rozum, k tomu, aby se dostal znovu do „svého prvního a nejlepšího stavu“ (*Timaios* 42d)

V tomto dialogu nacházíme také zajímavý posun oproti *Ústavě*. Zatímco tam stála vznětlivost velmi blízko k rozumu a vždy se řídila jeho příkazy, nyní patří do smrtelné části duše. Přestože i tady pomáhá rozumu v boji proti žádostem, jako smrtelná se nachází v protikladu vůči nesmrtelnému rozumu. Rozum je v dialogu *Timaios* postaven do ještě většího protikladu ke zbylým částem duše, než tomu bylo při „etickém“ uchopení tří složek v *Ústavě* a *Faidru*. Je nesmrtelný a božský. Jeho úkolem je ovládnout později přirostlé tělo a pravdivě poznávat – jen tak člověk dospěje do svého nejlepšího stavu. (*Timaios* 42c-d) Člověk má tento prvek ve svém životě následovat, tj. zaměřit se na poznání a nikoli na tělesné potřeby, aby žil co nejlépe. Vzorem, jímž se má člověk řídit, jsou „dráhy rozumu na nebi“, podle nichž je třeba uspořádat myšlení v nás, které je s nimi příbuzné. (*Timaios* 47b) Dráhy rozumu na nebi představují oběhy nebeských těles, jež řídí duše světa, která

2 Všechny citace jsou podle překladů F. Novotného vydaných v *Oikúmeně*.

nemá nižší složky, nýbrž je čistým rozumem. Tak ji vytvořil bůh. Její rozumnost se projevuje právě v pravidelnosti pohybů nebeských těles. (*Timaios* 40a-b) Lidský rozum pochází od stejného tvůrce, pouze je méně dokonalý. Rozum lidský i rozum světové duše jsou tedy odvozeny od boha.

Platónovo přesvědčení o tom, že lidský rozum je něco božského, nacházíme i v ranějších Platónových dílech. Už ve *Faidónu*, kde je celá duše abstraktně uvažována právě ve své schopnosti rozumového poznání, tedy zřejmě jako rozumová část (najdeme tu určité shody s pojetím v *Timaiovi*), Platón píše: „duše je nejpodobnější božskému, nesmrtelnému, rozumovému, jednoduchému a nerozbornému...“ (*Faidón* 80b) Takže už tady je naznačena souvislost rozumu s božstvím. Celý dialog je pobídkou k rozvoji tohoto božského prvku v člověku.

Také v X. knize *Ústavy* (o ní se ovšem někdy soudí, že ji Platón napsal až v závěrečné fázi své tvorby, a nepatří tedy mezi raná díla) najdeme zmínku o příbuznosti duše a božského prvku. Podstatu duše poznáme nikoli podle jejích projevů v tělesném životě, nýbrž budeme-li hledět „na její lásku k moudrosti a pozorovati, jaké má snahy a po jakých touží společnostech ve vědomí své příbuznosti s božským, nesmrtelným a věčným a jaká by se stala, kdyby mohla zcela následovati tohoto vyššího prvku...“ (*Ústava* 611e) Tvrzení, že rozumné myšlení představuje v duši něco božského, najdeme i v VII. knize. (*Ústava* 518e) Téměř totožná myšlenka se objevuje i v *Alkibiadovi Větším*. (133c)

Můžeme konstatovat, že individuální duše podle Platóna má v sobě božskou část. To znamená přinejmenším to, že se tato část, rozum, svým poznáním vztahuje k „božským“ (náležejícím původně bohu) předmětům, idejím. Nalezneme však i tvrzení, že rozum přímo pochází od boha, byl jím vytvořen a vložen do lidské duše. V obou případech stojí před lidským rozumem podobný úkol – dialektické poznání stálých předmětů, idejí. Bůh představuje rozum v čisté podobě a realizuje nejvyšší možnost rozumu – poznání nadsmyslových idejí. V tom je bůh vzorem pro lidský rozum, člověk má boha napodobovat (ve vnitřním uspořádání duše podle *Faidra*) a řídit se jeho výtvorem (dráhy nebeských těles v *Timaiovi*). Pokud se mu podaří věnovat se rozumové činnosti, připodobňuje se člověk bohu. (*Theaitétos* 176a-b)

Zaměření světové duše

S problematikou světové duše nebo duší, které jsou příčinou pohybu nebeských těles, se setkáme v dialogích *Filébos*, *Timaios*, *Zákony* a *Epinomis*. Tyto duše mají na starosti veškeré dění v hmotném světě, který řídí tak, aby se v něm uskutečňovalo dobro.

V *Epinomidě* se nemluví přímo o světové duši, která by byla jediná a řídila celý svět. Objevují se zde právě duše, které působí pohyby jednotlivých nebeských těles.

Pohyb a veškeré dění ve světě působí bůh, který nějakým způsobem poskytuje tělesným jsovcům duši. Jen skrze něj může jakékoliv tělo dostat duši a stát se živým. (*Epinomis* 983b) Dostáváme tedy hierarchii: bůh, duše, tělo. Bůh, který odpovídá tvůrci z *Timaiia*, dal duši i hvězdám, které podobně jako v *Timaiovi* jsou nazvány bohy. Představují stvořené bohy, kteří jsou ontologicky závislí na bohu, otáčejícím celou oblohou. Autor dialogu³ pro něj nemá jedno určité jméno, můžeme mu podle libosti říkat *Kosmos* nebo *Olympos* nebo *Úranos*. (*Epinomis* 977b)

Důkazem oduševnělosti nebeských těles je jejich pravidelný kruhový pohyb. Nebeská tělesa jsou velká, přímo obrovská, slunce je dokonce větší než celá země, a taková masa nemůže být pohybována pravidelným pohybem nějakou přírodní silou: „Není možno pro zemi a oblohu a pro všechny hvězdy a pro všechna jejich tělesa, kdyby ke každému nebo i do každého nepřišla duše, aby pak přesně konaly svou dráhu rok co rok a po měsících i dnech a aby všechny věci, které se dějí, se dály nám k dobru.“ (*Epinomis* 983a-c)

Duše vytvářejí světový řád pohybu. Jestliže tu vůbec není uvedena světová duše, která by v sobě zahrnovala všechny individuální duše a řídila jejich jednotlivé pohyby, nýbrž každé těleso, které se samo pohybuje, má vlastní duši, nabízí se otázka po koordinaci pohybů jednotlivých „živoků“, jednotlivých hvězd. Kdo zajišťuje celkový řád, když každá hvězda má vlastní zdroj pohybu?

Tuto roli připisuje dialog zmíněnému *Kosmu* nebo *Úranovi*. Ten nejprve tělo ožíví tím, že mu dá duši a učiní z něj živoka. A potom způsobí, „aby se ten živok pohyboval tak, jak by on [tj. bůh, pozn. J. P.] uznal za nejlepší.“ (*Epinomis* 983b) Stejně jako tvůrce v *Timaiovi* vlastně tvoří další bohy (hvězdy) a daimóny, a tyto mocnosti pak řídí podle jeho instrukcí pohyb vší hmoty.

Můžeme nyní zkoumat, proč Platón rozlišuje božstvo a duši, a měli bychom najít podstatu tohoto rozdílu. Když vyjdeme z textu probíraného díla, vidíme asi následující rozlišení. Duše má schopnost uvádět tělo do pohybu, „vyrábět a vytvářet“, zatímco tělu přísluší, „aby bylo vytvářeno, aby vznikalo“. (*Epinomis* 981c) Tato její schopnost vychází z toho, že sama sebe pohybuje. (*Epinomis* 988d) Bůh, zdá se, určuje „parametry“ pohybu, určuje řád, podle něž má duše konkrétním tělesem pohybovat („aby se ten živok pohyboval tak, jak by on uznal za nejlepší“). Řád je vyjádřen číslem, které popisuje kruhový pohyb hvězd a celého nebe. (977b) Potom můžeme

3 Někdy se uvádí, že tento dialog napsal až po Platónově smrti jeho žák Fillip z Opuntu.

řící, že svět je řízen bohem, který určuje jeho řád, a to prostřednictvím duše, která tento řád ve světě uskutečňuje. Duše hmotným světem pohybuje podle tohoto řádu. Sama ze sebe nedokáže vytvořit řád, potřebuje „předpis“. Je jen hybnou silou. Duše je bohu nástrojem, jehož pomocí bůh ukazuje tělu cestu.

Z toho dále plyne: je-li duše nástrojem a nikoli samotným tvůrcem, může být nástrojem dobrým nebo špatným. Dobrým nástrojem je tehdy, když vede své tělo přesně podle instrukcí boha – tzn. k dobru. Jedině skrze duši se dějí všechny věci „nám všem k dobru“. (*Epinomis* 983c) K dobru vede veškerý pohyb nejlepší duše – ta je nejlepším nástrojem, špatná duše, jež neplní svůj úkol, vede věci k opaku. (*Epinomis* 988e)

S tímto výkladem se shoduje i vztah mezi bohem a světovou duší v *Timaiovi*. Světová duše je něco, co se samo pohybuje. (*Timaios* 37b). V tomto bodě *Timaios* odkazuje k pojetí duše jako sebepohybu. Duše ovšem není naprostým počátkem pohybu, protože neuspořádané pohyby náležely hmotným živlům už předtím, než bůh do nich vnesl řád. (*Timaios* 52e-53a, 58a-c) Avšak když byla duše vytvořena z určité látky, zřejmě nutně jí náleží neustávající pohyb. Bůh jí pak určil pouze směr pohybu, když její dva kruhy, kruh totožnosti a kruh různosti, uvedl v rovnoměrný kruhovitý pohyb na témže místě, který je číselně charakterizován oběžnou dobou. (*Timaios* 36c) Můžeme to chápat tak, že bůh není počátkem pohybu, nýbrž počátkem číselně uspořádaného pohybu. V takovém případě vidíme jasné rozlišení duše a božského činitele.

Svým pohybem pak duše poznává rozumové i smyslové jsoouco, ale také nutně uvádí hmotný svět, „živoka viditelného“, do pohybu, neboť je s ním spjata. Ovšem způsob jejího pohybu jí byl dán jejím tvůrcem. Ten ji rozčlenil na kruh totožnosti a sedm kruhů různosti a každému z nich určil jeho řád pohybu. (*Timaios* 36c-d) Takže tvůrce uspořádává svět prostřednictvím duše. Duše světa je pro něj nástrojem, jímž zavádí do světa věčný řád. Proto také je ontologicky na tvůrci závislá, je jím ve své působnosti zcela určena.

Naproti tomu mýtus v *Politikovi* (*Politikos* 271d-274d) zcela pomíjí při řízení světa roli duše, neví nic o světové duši. Řízení světa vykonávají po určitou dobu sami bohové, v čele s „největším daimónem“ (*Politikos* 272e), ve druhé periodě, v níž bohové pouštějí kormidlo světa ze svých rukou, se svět otáčí podle vlastní přirozenosti. (*Politikos* 273b) V té době se ovšem jeho stav zhoršuje.

Svět tedy nebyl stvořen tak, aby byl nadále soběstačný, řízen vlastní duší, která by vykonávala božské pohyby. Proto do jeho běhu musí zasahovat bohové, protože svět sám nedokáže uchovat řád, který od bohů obdržel. V tomto dialogu běží právě o působení vládců na svět a společenství, jež si samy vládnout nedokáží, proto Platón zdůrazňuje přímé působení bohů. Pak je role krále a politika větší, než kdyby se svět pohyboval řádně z vlastní

přirozenosti a nikdo by jej řídit nemusel. Proto zde duše nezprostředkovává světu božský řád, nýbrž bůh jako král se přímo stará o svět.

Zákony zdánlivě nerozlišují důsledně božstvo a duši. V X. knize po důkazu, že duše je starší než tělo a pohybuje jím a že celým kosmem pohybuje duše nejlepší, nikoliv zlá, následuje úvaha o pohybu jednotlivých nebeských těles. (*Zákony* 898c-899a) Jejich pohyb pochází od duše. O duši, která pohybuje nebeským tělesem, např. sluncem, Platón říká: „A tuto duši, která je něco lepšího než samo slunce, ať již pohání slunce jakoby na voze a tak rozvádí vesmíru světlo, nebo zvenčí nebo jakýmkoli způsobem, má každý člověk pokládat za boha.“ (*Zákony* 899a) Vzápětí dodává: „A všechny hvězdy a měsíc, roky a měsíce a všechna roční období – jaký jiný výklad o nich podáme nežli tentýž, že když se jedna duše nebo více duší ukázalo příčinou toho všeho, a ty jsou dobré veškerou dobrotí, budeme je pokládat za bohy...“ (*Zákony* 899b)

Duše, která řídí svět, je tu téměř ztotožněna s bohem. Přitom není jasné, zda existuje jedna nejvyšší duše nebo nejvyšší bůh, který pohyb a řád celého světa koordinuje, nebo zda se každé těleso řídí svým vlastním rozumem.

Přesto i v *Zákonech* je určitá odlišnost mezi bohem a duší. Najdeme ji v posledním uvedeném citátu. Stojí tam, že budeme za bohy pokládat duše, které jsou příčinou pohybu nebeských těles a také všech časových pohybů – pokud „jsou dobré veškerou dobrotí“. Jak totiž vyplynulo z úvahy o původu zla, duše svou podstatou je sebepohybem a příčinou pohybu, ale dobrot k její podstatě nepatří. V předcházejícím uvažování bylo výslovně řečeno: „Duše vodí všechno na nebi i na zemi i na moři svými pohyby, které mají jména chtítí, uvažovati, pečovati, raditi se, míniti správně, nebo nepravdivě, přičemž se raduje, strádá, je smělá, bojí se, nenávidí, miluje...“ (*Zákony* 896e-897a) Možnost nepravdivého mínění, strádání, strachu a nenávisti prozrazuje schopnost duše k nedokonalosti a ke špatnosti. Tyto duševní pohyby nějakým blíže neobjasněným způsobem vzbuzují „druhotné pohyby těl a působí vznik a zánik všech tělesných stavů“. Podmínka dokonalosti duše je následující: „Těchto všech pohybů užívá duše, a jestliže přitom přibere božský rozum, řídí všechno zdárně a šťastně, avšak když se spojí s nerozumností, způsobuje pravý opak toho.“ (*Zákony* 896e-897b)

Duše v *Zákonech* není božským nástrojem, naopak sama jako zdroj pohybu – a proto příčina – všech věcí má působit ve shodě s božským rozumem. Pak všechno vede k dobru a její působení Platón označuje jako božské, přímo ji ztotožňuje s bohem. Bůh je spojením působící příčiny, sebepohybující se duše, a rozumu. Dobrého stavu dosáhne duše, veškerá duše, tedy i lidská, tehdy, pokud se bude pohybovat pohybem nejpříbuznějším rozumovému pohybu. To je podle *Zákonů* (898a) pohyb, který se děje na jednom místě kolem nějakého středu, a tak napodobuje kruhy na

soustruhu. Můžeme jej vidět v kruhovém pohybu nebeských těles. (*Timaios* 47b, 90c-d) Podstatným rysem rozumnosti je také jeho pravidelnost a stálost. To, co neustále mění svou dráhu i směr, se vyznačuje nerozumností. (*Epinomis* 982a-d; *Zákony* 898b) Pravidelný pohyb v kruhu znamená dvojí: neustálý pohyb samotný naznačuje oduševnělost a živost, jeho kruhovitá dráha kolem téhož středu rozumnost.

Znamená to, že dokonalost duše nenalezneme v jejím výměru (jímž je podle *Zákonů* sebezpohyb), nýbrž v něčem, co jí přirozeně nenáleží a co musí sama v sobě uskutečnit. Duše se musí stát rozumnou, aby byla dokonalá, aby dosáhla své „areté“. Jedině tak se svět dostane pod vládu dobra.

I světová duše se stává dobrou napodobením boha. V *Timaiovi* ji tvůrce sám uvedl do otáčivého pohybu na témže místě, přičemž jeho cílem bylo vytvořit co nejlepší svět. Podle *Zákonů* řídí otáčení nebe dobrá duše, která se spojila s božským rozumem.

Duše svým pohybovým působením řídí tělesný svět. Protože je sebezpohybem, pohybuje se sama od sebe, má dost „energie“ pro neustálé působení na těla. Není jediná, každé těleso, které se samo od sebe pohybuje, je oživeno a pohybováno vlastní duší. Navíc pohyb celku světa, celého nebe řídí zvláštní duše, duše celku. Ta se liší od individuální duše svou rozumovou dokonalostí, takže nemůže konat zlo. Také není tolik spjata s tělesností, jež je počátkem zla.

Dokonalosti dosahuje každá duše spojením s bohem a napodobením jeho rozumu. Svou pohybovací schopnost musí nasměrovat podle božského určení, podle božského rozumu. Jedině pak bude její působení na svět dobré a duše bude skutečně vytvářet a udržovat řád světa. Rozumové působení se projeví v pravidelném otáčivém pohybu kolem stojícího středu. Duše proto naplňuje své určení – být řídicím principem tělesného světa – pouze v součinnosti s božstvem. Není tím nejvyšším principem. Spíše jenom zprostředkovává tělesnému světu božské působení.

U boha je původ dobra a bůh jej předává světu. Proměnlivému tělesnému světu může být dobro poskytnuto pouze ve formě určitého pohybu. Spojení dobra a pohybu se děje právě v duši. Ta je nadána věčným pohybem, protože se pohybuje sama od sebe, její pohyb tedy nikdy neustane. Pokud se podrobí božskému určení svého pohybu, vnese rozumový řád do tělesa, jež má spravovat. A to je její úkol.

Lze proto souhlasit s tvrzením F. Novotného, že v této fázi Platónova filosofického vývoje duše, „ne bůh, činně řídí (...) svět“.⁴ Ovšem její řízení není libovolné, nýbrž děje se podle řádu, který určil bůh. Mohli bychom proto snad výstižněji říci, že „skrze duši je řízen svět“.

4 F. Novotný, *O Platonovi III*, Praha: J. Laichter 1949, 159.

Jestliže mluvíme o duši jako řídicím principu tělesného světa, máme na mysli především duši celého světa, popřípadě ty duše, které řídí pohyby nebes a nebeských těles. Analogicky k těmto duším i individuální duše lidská vykonává určité řízení – vládne lidskému tělu. Má na starosti jeho přežití, ovšem přitom se musí starat i o svou dokonalost. Nesmí zcela ulpívat v tělesných starostech, nýbrž svou činnost by měla směřovat především ke své nesmrtelné a božské části – k rozumu. Jestli tak nečiní, dopouští se zla.

Duše světa je vždy dokonalejší než individuální duše, protože ty na ní závisejí, jsou od ní odvozeny. Jsou jejím nedokonalým napodobením. Duše světa, jak je líčena v *Timaiovi* (nebo jednotlivé duše nebeských těles), je dokonalá, a proto její působení nemůže vést ke zlu. Tato duše se řídí vždy rozumem. Pak ovšem musí Platón řešit otázku, kde se ve světě zlo bere, kde má svůj počátek. Uvažuje o tom, že existuje ještě jiná duše, která není dokonalá. Platón však byl přesvědčen o nadvládě dobré duše. Zlo ve světě snad můžeme přiřadit individuálním duším, které nejednají vždy pod vládou rozumu, nýbrž jsou vlečeny tělesností, do níž byly vloženy. Celek světa však vykazuje působnost dobra. Čím je tento stav zaručen?

Duše jako sebepohyb má schopnost působit na tělesný svět. Ovšem to, jaké její působení bude, závisí na tom, zda se bude řídit božskými ustanoveními a svým rozumem, nebo zda se od boha vzdálí a podlehne nerozum. Dobro vždy spočívá v rozumnosti. U duší kosmických, které řídí pohyby nebeských těles, se rozumnost projevuje v pravidelném, opakujícím se pohybu. Individuální lidská duše bude žít rozumně tehdy, jestliže se soustředí na rozumové poznání idejí a nebude se nadměru starat o uspokojování tělesných potřeb a žádostí.

Bůh je pro Platóna nejvyšším garantem dobra. Dialog *Theaitétos* to vyjadřuje přesvědčením, že není možno, aby se zlo usadilo mezi bohy. (*Theaitétos* 176a) Každá duše, kterou můžeme chápat jako mohoucnost, jako schopnost konat a působit na hmotu, se musí přiklonit k bohu, aby svůj úkol plnila dobře. Přitom dobré jednání je takové, jež se řídí rozumem. Takže Platónův bůh, který je vzorem pro duši, není mytologickým božstvem Řeků, nýbrž vzorem pro rozumový život a rozumové působení. Individuální lidské duši je vzorem pro dosažení nadvlády poznávací schopnosti nad nižšími složkami duše. (*Faidros*) Duši světa je božským rozumem určen pohyb, který je rozumu nejpřibuznější, a tedy nejlepší. Duše, jíž činí Platón odpovědnou za své jednání, je postavena před volbu, jestli se podřídí božskému vzoru a bude jednat rozumně, nebo jestli v ní převládnu jiné tendence. Jen v prvním případě dosáhne sama dobra.

Bůh u Platóna představuje vzor a také záruku toho, že duše může být dobrá. V bohu se totiž ukazuje totožnost dobra s rozumem, proto je dobré to, co se děje podle rozumu. Rozumové dění pak Platón charakterizuje pravidelností a stálostí.

ZUSAMMENFASSUNG**Der Zusammenhang der Seele und des Gottes bei Platon**

Die Lehre von der Seele ist eine der wichtigsten platonischen Themen. Fast überall finden wir sie mit bestimmter Vorstellung des Göttlichen verbunden. In der individuellen menschlichen Seele entdeckt Platon drei Teile – die Vernunft, die Herzhaftigkeit und das Begehrliche. Die Vernunft als der höchste Teil soll über beide andere regieren und überdas seine eigene Tätigkeit ausüben – die Ideen zu erkennen. Wenn dies ihr gelingt, die Vernunft wird ähnlich dem Gott. Also die Seele unter der Leitung der Vernunft richtet sich auf den Gott, der ihr Vorbild ist.

In platonischen Schriften finden wir auch Seelen, die nicht in menschlichen Körpern innewohnen. Platon war nämlich überzeugt, daß alles Körperliche von einer Seele bewegt wird. Auch Sonne, Sterne und der ganze Himmel werden durch Seelen regiert. Um alle diese Körper gut, das heißt vernünftig zu bewegen, muß jede dieser Seelen im Einklang mit göttlicher Bestimmung wirken. Diese Bestimmung ist in regelmässigen kreisrunden Bewegungen aller himmlischen Körper leicht einzusehen. So, durch Seelen, ordnet der Gott die materielle Welt. Er vereinigt in sich das Gute und die Vernunft. Dadurch gibt er allen Seelen ein Vorbild: die Seele wird gut, nur wenn sie vernünftig wirkt.

Katedra filozofie FF MU
A. Nováka 1, 660 88 Brno

JOSEF PETRŽELKA